

EDEBİYAT TARİHİ HAKKINDA

ALİ NİHAD TARLAN

Edebiyat ve edebiyat tarihi üzerinde uzun seneler devam eden mesâinin husûle getirdiği kanaatleri hulâseten arzederken; her insanın daima hata edebileceğini ve birbirine insicamlı surette bağlanan, hattâ birbirini teyid eden fikir binasının hareket noktasındaki ufak bir yanılmadan dolayı bir anda çökebileceğini göz önünde bulunduruyorum. Düşündüğüm edebiyat tarihi mefhumunun kaba taslak bir şemasını çizeceğim. Bu hulâsanın her noktası uzun tavrızhlere muhtaçtır ve iç içe bir çok meseleleri ihtiva eder. Şu ufak makale, onun problemlerine ve ana hatlarına sadece temas edecektir.

Edebiyat tarihi hakkındaki düşüncemi bir cümle ile ifade kabildir : Edebiyat tarihi, edebiyatın tarihi olmalıdır.

Tarih, muayyen hadiseleri zaman çerçevesi içinde mutâlaa etmek olduğuna göre, edebiyat tarihi de « edebî hadiseler » in zaman çerçevesi içinde mütâlaası demektir.

Edebî hadiselerin hududunu çizebilirsek yolumuzun hayli aydınlanacağı âşikârdır. Zannediyorum ki bütün güçlükler, edebiyat ve dolayısı ile edebî hadiseler hakkında sarıh bir fikre sahip olmayışımızdan neş'et etmektedir. Eğer bu sarahat te'essüs etmiş olsaydı edebiyat tarihini yazarken en mantıkî yolu ihtiyar eder, yani asıl edebî hadiseyi ele alır ve onu işlerdik.

XIX. asırdan itibaren bu hususta türlü nazariyelerin ortaya atılması ve hiç bir metodun müşterek bir hüsn-i kabûle mazhar olmaması bu meselenin halâ muallakta olduğunu gösterir.

Edebiyat hakkındaki düşüncelerimizi kısaca geniş çizgileri ile arz etmek faydadan hâlî olmyacaktır :

İnsan, zihnî ve teessürî hayatı ile bir küldür. Hayatın bu iki cephesi ancak nazari olarak birbirinden ayrılır. Zihnî hayat beşeriyet için

ne derece zarurî ise, teessürî hayat en aşağı o derece zarurî ve mühimdir. Hattâ daha sarîh söylemek icab ederse teessürî hayat bir zarftır ki, zihnî hayatı tamamen kavrar ve ona istikamet verir. İnsan denen varlık eğer bir problem olarak ele alınacak ehemmiyeti haiz ise, onu bir kül halinde mütâlaa etmek ilmin emrettiği yegâne yoldur. İnsanın madde ve mânası, yani iç ve dış âlemi ile tedkik sahasına çekmezsek onun hakkındaki hükümlerimiz daima eksik kalmağa mahkûmdur. İnsanın iç âlemini bütün şumûlü ve tazammunu ile bize san'at gösterir. San'at, hayatın daima canlı ve hakim tarafıdır.

San'atın bir şubesi edebiyattır ve dil adını verdiğimiz bir sahada hükümran olur. İnsan ruhunda esasen zihnî hayat ârzî, teessürî hayat müstakar ve âdetâ tabiî olduğu içindir ki dilin inkişaf ve tahavvülünde kelime zarflarını mâna genişliğine doğru parçalamakta asıl âmil bu teessürî hayatın canlı hamleleridir. Dikkat edersek hakikî edebiyatı kitaptan ziyâde hayatta müşahede edebiliriz. Ruhumuzda birinci plâna geçtiği zaman, san'atın kucağına atılırız. Hakikî san'at kitaptan ziyâde hayattadır. His ve fikir, şuurumuzda birbirine öyle sarmaş dolaş olmuş bir tarzda akar ki, ikisinden birini tam ve mücerret olarak ele almak istesek muvaffak olamayız. Hangisini biraz derinleştirsek ekseriya diğeri ile karşılaşırız.

Dil bu nehrin yatağıdır. Her nehir nasıl cereyanının sürat ve istikametine, aktığı sahanın mahiyetine göre kendisine bir mecrâ açarsa, diller de hayat ve san'at nehrinin böyle tabiî surette açılmış yataklarıdır. Bu nehir, her zaman uslu uslu akmaz, taşar, yatakta türlü değişiklikler husûle getirir veya yeni bir sel yatağı teşekkül eder.

Edebiyat, dil bahçesinde esen bir rüzgârdır. Yaprakları kımıldatır, bir fırtına olur, onu savurur. Bütün bu kımıldanışlar, savuruluşlar dil üzerindedir ve esaslı izler bırakır. İşte dil üzerinde bu muvakkat veya devamlı izler, yani duygu, duygu ile imtizac etmiş fikir, bu ikisinin kendilerini ifade için sarıldıkları muhayyile tezahürleri, bunları harekete getiren ilk heyecanın dile akseden âhengi, edebiyat dediğimiz şeydir. Görülüyor ki, insanın bütün ruhî melekeleri bu sahada faaliyet halindedir. Ancak fikir, edebiyat sahasına geçtiği zaman kat'iyetini değil —çünkü fikrin esas hüviyeti değişmez— ifade şeklini, vus'at ve şumûlündeki kat'î çizgileri kaybeder ve ancak o zaman edebiyat dairesine girer. Bizi, esas fikrin doğru veya yanlışlığı değil, onun ruhu sarışı, hassasiyetimize girişi, muhayyilemizi tahrik edişi ve bütün kendini ifade için büründüğü şekil alâkadar eder.

Bu suretle mevzuumuzun hududunu çizmiş oluyoruz.

İhtimal ki: "Bunlar, birer rüzgâr gibi yüzümüzü okşayan, belki tokatlayan, lâkin ele avuca sığmayan şeylerdir. Bunların boşlukta muayyen ve sarîh çizgileri yoktur" yollu bir itiraz vaki olur. Biz, bu edebî hadiselerin mükemmelen ele avuca sığacağı kaşaatındeyiz.

Hülâsa, meşgul olacağımız sahanın sıklet merkezi teessürî hayatımızın dile in'ikâsı olacaktır. Bu in'ikâs, dilin bünyesinde vücûda gelen tahavvülât, duygu ve heyecan tesiri ile zihni hayattan ayrılış, zihni hayatın prensiplerini ve şartlarını aşan muhayyile tezahürleri, fikirlerin kat'iyetlerini kaybedişi ile taayyün eder.

San'atın bu fârikası üzerine eğilince bütün hayatı kavrayan ve edebiyat tarihçilerini şaşkırtıp buhranlara sevkeden bir mevzu genişliği hayli daralır ve ilmî, mantıkî mecrâsına girer. Her ilim şubesinin bir merkezleştiği nokta, bir de bu noktanın etrafında ikinci derecede alâkadar olduğu mevzular vardır. Bu mevzular, başka ilimlere aittir. Fakat o nokta etrafında ehemmiyetlerine göre uzak veya yakın daireler çizerler. Tarih ve fikir tarihi, edebiyat tarihinin etrafında üçüncü ve dördüncü dairedir. Psikoloji ve biyografi birinci ve ikinci dairededir.

Merkez noktasını sarahatle tayin edip merkezden muhite doğru ancak lüzumu takdirinde ve lüzumu nisbetinde genişleyebilirsek mazbut bir şekilde ve ilmin şiarına lâyük vuzuh ve emniyetle yürüeyebiliriz. Bütün bu tarih, fikir hayatı, biyografi ve psikoloji merkez noktası etrafında birer yapışırma gibi müstakil parçalar halinde kaldığı zaman ilim namına çok gülünç bir mevkie düşeriz, sanırım. Merkez noktası ile bu dairelerin hakikî ve sağlam irtibatı temin edilmezse yazdıklarımız haşviyatdan ibaret kalır. Her tabii hâdis gibi edebiyatın da zaman ile kat'î neticelere bağlanabilecek, kanunlara tayin edilecek bir ilim olduğuna inandığımız için, ilimde fazla bir tek kelimeyi haşiv, ilmî faraziyenin şerâitini tecavüz eden bir tek indî hükmü gülünç ve mânasız addetmekte mazuruz.

Kanun ve nizam mefhumunun alemşumûl manzarası karşısında sanat hadisesinin ilmî bir vuzuh ve kat'iyete erişemeyeceğini düşünmüyoruz. San'atı bir sis, bir bulut, daha doğrusu metafizik bir *esîr* telakki edip onu ancak ruhî bir zevk zaviyesinden temâşa edenlerin ve o «esrar»ı içip sayıklayanların itirazlarını hissetmiyor değiliz. Fakat

birakalım onlar enfüsî âlemlerinde hezeyanları ile meşgul olsunlar. En ufak ilmî disiplinden mahrum bu dimağlara yukarıdaki «san'at hadisesi» terkinin muzâfı olan «hadise» kelimesi kâfi bir cevaptır sanırız.

O halde edebiyat tarihi bahçesini hakikî mahsulüne nefes aldırmayan tufeylilerden temizlemek zamanı artık gelmiştir. Edebiyat tarihlerini açınız. İçinde bol bol tarih, coğrafya, biyografi, fikir tahlilleri, indî hükümler ve psikoloji kırıntıları bulacaksınız. Yegâne rastlayamayacağınız şey, edebiyat tarihidir. Çünkü bunların hiç birisi edebiyat değildir. Bazan edebiyata giren varsa da ekseriya bu giriş disiplinsiz ve başı boşdur. Bu tufeylî bilgilerin hiç birisi de tam ve kanaat verici bir irtibatla esas mevzua bağlanmamıştır. Bu derleme bilgi mozayığını yapmak kolay bir iş olduğu için hücum bu cepheyedir. Bu yolda şimdiye kadar yapılan en faydalı iş hakikî edebiyat müverrihinin önüne sağlam etiketli malzeme yağmaktan ibaret olmuştur ki, bu da edebiyat tarihine çok büyük bir hizmettir.

Şimdi, edebiyat tarihi yazmak isteyen mesâisini tabîî, mantıkî sırası ile ve geniş hatları ile şöyle tasavvur ediyoruz. Berveçhi peşinşunu kaydetmek lâzımdır: Edebiyat müverrihi, san'atkâr ruhunun derin duygularını kuvvetli bir şekilde duyacak kadar san'atkâr bir ruha ve bu duygu ve heyecan tezahürlerini mantık ve ilim görüşü ile tedkik edebilecek derecede kanuna inanmış bir dimağa sahip olmalıdır. Bu vasıfları haiz bir edebiyat tarihçisi:

1. Hangi cemiyetin edebiyat tarihini vücûda getirecekse, o cemiyetin ferdiyetini bütün ruhu ve safiyeti ile tesbit ve tayin edecektir. Bunu tesbit ve tayin ederken icab ettikçe tarihi, coğrafî ve daha bununla alâkadar diğer bilgilere mürâcaat mecburiyetindedir. O cemiyet içindeki san'atkârı değerlendirmek, umumî fârikalar içinde hususî taraflarını daha sarîh hatlarla çizebilmek için bu ferdî tip bir miyar, bir fon olacaktır. Bu ilk vazifedir. Çünkü heyecanın fıskırdığı ve aktif hale geldiği menba odur.

2. Teşekkül ânından ele aldığı devre kadar dilin geçirdiği tahavvülâtı, bu tahavvülâtın mekanizmasını onun bünye ve dehasını bilmek ve bu bilgiye istinaden bu içtimâî müessesenin o andaki durumunu ve bilhssa inhina kabiliyetini göstermek mecburiyetindedir. Çünkü edebiyat, heyecan ile dilin izdivacından doğan bir bebektir. Bir bebekte ana ve babanın ne nisbette tesiri varsa, edebî muhsülde de dil ve heyecanın o derecelerde tesirleri görülür. Bu dil durumunu tesbit, onun

san'atkâr elindeki türlü tezahürlerini vuzuh ile gösterebilmek için zarurîdir ve bir miyar mahiyetindedir.

3. O cemiyetin san'at telakkisini aydınlatacaktır. Çünkü her şeyden evvel san'atkâr hakkında verilecek ilmî kıymet hükmü bu telakkîye istinad eder, san'atkâr her ne kadar ferdî uzviyet ve içtimâî âmilin çizdiği muayyeniyet dairesi içinde ise de, iradesini bu yola tevcih etmiştir. Kıymet hükmü hiç bir zaman mutlak olamaz.

San'atkârın istikbâle doğru büyüyen veya küçülen san'at değeri; çok karışık âmillerin taht-ı tesirinde olduğu için hakikî kıymeti ifade etmez.

Mukaddeme mahiyetinde bu üç noktayı aydınlattıktan sonra edebiyat tarihine girebiliriz. Evvela eserler tesbit edilir. Edebiyat tarihi, insanın teessürî hayatına ait mevzuları kül veya cüz halinde ve muayyen bir dozda ihtiva eden eserleri ele almak zaruretindedir.

Edebî eseri edebiyat tarihi bakımından ayırdetmek hayli mühim bir meseledir. Esasen her insanda bir san'at çekirdeği mevcuttur. Lâkin her çekirdek nasıl serpilip bir fidan vücuda getirmezse, her insan da içindeki bu kabiliyeti sereserpe inkişaf ettirecek şartlar bulamaz. Bazı çekirdekler oldukları yerde çürürler. Bir parça hayat eseri gösteren ve bir iki yaprak açıp kuruyanlar vardır. Boy boy fidanlar ve ağaçlar arasında seçme nisbet ve fârikalarını objektif olarak tayin oldukça güçtür.

Bu merhalede metinler üzerine yüklenmek lâzımdır. Zaten edebiyat nâmına tek mevcut onlardır. Metinlere göre nev'iler ayrılır. Bu nev'ilerin tesbitinde göz önüne alınacak nokta san'at telâkkisidir. Çünkü edebî cereyanlar onun üzerinde teessüs eder ve ona göre istikamet değiştirirler.

Edebî hadiseleri tedkik ve tasnif ederken göz önünde bulunduracağımız şey, daima eserdir. Cemiyetin en canlı tarafı olan san'at cephesini incelerken bu hayat manzarasını bozmamak, onu bütün hareketleri ile göstermek lâzımdır. Edebî mahsûl, duygu, fikir ve muhayyilenin imtizacından müteşekkil bir varlıktır. Duygu, muhtelif psikoloji usûlleri ile basit unsurlarına ircâ ve tayin edilebilir. Duygu ve onunla mümtezc fikir, ya muhayyileyi kullanıp kendini ifade eder, yahud dil üzerinde hususî bir tasarrufla akis bırakır. Gerek aklî prensipler haricine çıktığı için san'at sahasına aldığımız bu muhayyile tezahürleri, gerek dil üzerindeki izler, gerek zihnî ölçüyü derece derece aşan duygu hamleleri edebî mahsul içinde berrak bir suyun içinde dolaşan

balıklar kadar vâzih görülebilir. Nev'in teessürî hayat âlemine, ferd tipi ve dil durumu yolu ile girmesini bilen ve ruhunu o devre intibak ettiren san'atkâr bir edebiyat müverrihi, san'at telâkkisinin aydınlattığı bu sahada edebî hadiselerin üzerine hakikî kıymet hükümleri etiketini emniyetle ilişitirir ve onları mahiyetlerine göre tasnif eder.

Tahlil, hiç bir zaman terkinin küllî hüviyetini değiştirmez. Bunların ikisi de ayrı ayrı şeylerdir. Tahlil, bir küllün unsurlarını bize göstererek onun mahiyeti hakkındaki teccüsümüzü bir itminan ile karşılar. Bir mevcud daima bir küldür ve vâkıdır, tahlil nazarıdır. Bütün mevcudâtı bize bir kül olarak veren hilkat, tahlili de ruhî bir ihtiyaç haline getirmiştir.

Edebiyat tarihçisi hangi cemiyetin edebiyat tarihini yazıyorsa, o cemiyetin teessürî hayatına ait bu malzemeyi bir obje olarak eline alıp asırlar boyunca yürüyüşlerini, bize gösterecektir. Bunlar madde madde tasnif, muhayyile mahsûllerini derece derece kategorilere ayırıp tayin ve gelişmelerini tesbit, kelimelerin hayatını ve cümle formlarının, nazım şekillerinin inkişafını takib, ve bunların karakteristik numûnelerini, tiplerini ilmi bir sarabatla tavih edecektir. Bunun neticesinde nev'ilerin edebî manzaraları teşekkül eder.

Şimdi san'atkâra geelim: San'atkâr, evvelâ bir ferddir. Ferd ile cemiyet geniş çizgileri ile ve fazla mâzi ve verâsete kaçmadan toprak ile ona dikilen fidana benzer. Kabiliyet ve madde hususiyeti ferddedir. Onu besleyen, yetiştiren, kuvvetlendiren veya za'afa düşürüp öldüren cemiyettir. İlk iş olarak san'atkârın ruhî binâ ve teşekkülünün fârikalarını bulmak mecburiyeti vardır. Bu binâ, onun biyografisinin psikolojik cephesini imkân mertebesinde son haddine kadar derinleştirmek ve verdiği edebî mahsûlün aydınlığında psikoloji kanunlarına göre ruhî portresini resmetmekle meydana gelir.

San'atkârın ruhî portresini aydınlığa çıkarmak, bir taraftan eseri, diğer taraftan san'at eserinin vücuda gelmesi kanunlarını izah eder ve hepsinden mühim olarak bize «yeni bir insan» verir. San'atkâr, kendini kül halinde, yani bütün iç âlemi ile cemiyete takdim eden, kendini şerh ve tefsir eden, ruh problemini bize halledilmiş şekilde veren insandır. İçtimâî bir mahlûk olduğumuz için san'at eserini bize aratan hakikî sebep, iç âlemi ile bir insanı tanımak zaruretidir. Ve bu, yaşamamız için kaçınılmaz bir zarurettir.

Bu tahlil ve tedkikleri ilmi kanunlara yaklaşıarak yapan müverrih,

elde ettiği neticelere tensik edilmiş, fârikaları tesbit edilmiş bir halde eserinde yer verirse asıl edebiyat tarihini yazmış olur. Şimdiye kadar bu yolda hemen hiç bir tecrübeye girişilmemiş olduğu için bu tedkikin formülleri ve arz şekilleri yavaş yavaş belircektir. Bu tarz tedkikte eski retorik kitapları bizim işimizi hayli kolaylaştırır. İtiraf etmeli ki, bu yol çok güçtür. Çok uğraşmak, her san'atkârın her eserini ayrı ayrı gözden geçirmek, fişlemek lâzımdır. Her edebî devir ve nev'i ile bu devr ve nev'e mensup sanat'kârlar hakkında ilmi monografiler yazmak icab eder ki, bunların sentezinden bir edebiyat tarihi meydana gelsin.

Eğer edebiyat tarihi ilim dünyası için bir ihtiyaç ise, onun arz ettiğimiz şekilde olmasını zarurî görmekteyiz. Bu düşündüğümüz şekil, bu gün için belki bir ufuktur. Ufuklar ise daima serabdır, yoktur. Lâkin susamış beşeriyetin serablara koşması ebediyete kadar devam edecek bir vâkı'adır.